

УДК: 341.645

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.92>

ВИДИ ЗАХОДІВ ЩОДО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Мінченко Д.А.,

кандидат юридичних наук,

магістр Лондонського університету *Queen Mary*,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3086-557X>

Мінченко Д.А. Види заходів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

Наукова стаття присвячена визначенню особливостей застосування різних видів заходів у механізмі виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

На основі аналізу міжнародно-правових актів, положень українського законодавства та судової практики охарактеризовано порядок застосування заходів індивідуального характеру та заходів загального характеру в процесі виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Встановлено відмінність порядку виконання рішень Європейського суду з прав людини від процедури виконання рішень іноземних судів чи міжнародних комерційних арбітражів на території України.

Стверджується, що наявна в науковій літературі точка зору, відповідно до якої перегляд судового рішення не є основним засобом індивідуального впливу в механізмі виконання рішень Європейського суду з прав людини жодним чином не скасовує його важливість у ситуаціях, коли здійснити *restitutio in integrum* можливо лише у такий спосіб.

Зроблено висновок, що заходи щодо виконання рішення Європейського суду з прав людини носять комплексний характер та спрямовані на максимально повне відновлення порушеного права, усунення негативних наслідків такого порушення та недопущення аналогічних порушень у майбутньому.

Зроблено висновок, що заходи індивідуального характеру максимально пристосовані до конкретної юридичної ситуації. Їх реалізація відбувається як в силу прямої дії рішення Європейського суду з прав людини на території України (в частині виплати відшкодування потерпілій особі), так і шляхом ухвалення на підставі рішення Європейського суду з прав людини рішень державних органів за встановленою процедурою. Наприклад, шляхом перегляду рішень національних судів за виключними обставинами.

Зроблено висновок, що заходи загального характеру чинять системний вплив на правову си-

стему держави, слугують меті наближення національного законодавства до європейських стандартів та чинять превентивний вплив щодо недопущення повторення у майбутньому порушень прав, захищених рішенням Європейського суду з прав людини, не лише щодо особи, на користь якої було ухвалене рішення Європейським судом з прав людини, а й щодо будь-яких інших громадян відповідної держави.

Ключові слова: міжнародне приватне право, цивільне судочинство, судовий захист прав, рішення Європейського суду з прав людини, європейські стандарти, *restitutio in integrum*.

Minchenko D. Types of measures regarding the implementation of decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine.

The article is devoted to determining the peculiarities of application of various types of measures in the mechanism of execution of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine.

Based on the analysis of international legal acts, provisions of Ukrainian legislation and case law, the author describes the procedure for applying individual measures and general measures in the process of enforcement of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine. The author distinguishes the difference between the procedure for enforcement of judgments of the European Court of Human Rights and the procedure for enforcement of judgments of foreign courts or international commercial arbitrations in Ukraine.

It is argued that the viewpoint in the scientific literature that judicial review is not the main means of individual influence in the mechanism of enforcement of judgments of the European Court of Human Rights does not in any way negate its importance in situations where *restitutio in integrum* is possible only in this way.

The author concludes that measures to enforce a judgment of the European Court of Human Rights are comprehensive in nature and are aimed at the fullest possible restoration of the violated right, elimination of the negative consequences of such a

violation and prevention of similar violations in the future.

The author concludes that individual measures are best suited to a particular legal situation. They are implemented both by virtue of the direct effect of the judgment of the European Court of Human Rights on the territory of Ukraine (in terms of payment of compensation to the victim) and by adopting decisions of state authorities based on the judgment of the European Court of Human Rights in accordance with the established procedure. For example, by reviewing decisions of national courts in exceptional circumstances.

The author concludes that general measures have a systemic impact on the legal system of the State, serve the purpose of bringing national legislation closer to European standards and have a preventive effect on preventing future violations of the rights protected by the judgment of the European Court of Human Rights, not only in respect of the person in whose favour the judgment of the European Court of Human Rights was delivered, but also in respect of any other citizens of the relevant State.

Key words: international private law, civil proceedings, judicial protection of rights, judgments of the European Court of Human Rights, European standards, *restitutio in integrum*.

Постановка проблеми. Звернення зі скаргою до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) – важливий та доволі поширений в Україні механізм захисту прав людини та основоположних свобод, гарантований ст. 55 Конституції України. Популярність цього юридичного механізму викликана, зокрема, тим, що рішення ЄСПЛ не залишаються пустими деклараціями, а передбачають дієві та продумані заходи щодо всебічного поновлення порушеного права особи. Як видається, саме тому, незважаючи на доволі складну та тривалу процедуру розгляду справ у ЄСПЛ, кількість звернень до нього завжди залишається великою, зокрема й у справах проти України, що актуалізує питання про механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні.

Стан дослідження. Проблематика виконання рішень ЄСПЛ в Україні ставала предметом наукових досліджень багатьох вчених, серед яких: В.А. Ведькал, О.Ю. Гарасимів, Л.Л. Грицаєнко, В.А. Завгородній, Н.В. Косяк, О.О. Кочура, Л.М. Москвич, Л.А. Олійник, В.П. Паліюк, Н.І. Севостьянова та ін. Утім ціла низка як теоретичних, так і практичних проблем, пов'язаних з виконанням рішень ЄСПЛ в Україні залишаються невирішеними.

Метою даної статті є визначення особливостей застосування різних видів заходів у механізмі виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

Викладення основного матеріалу. Положення ст. 46 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ) зобов'язують Україну виконувати остаточні рішення ЄСПЛ в будь-яких справах, у яких вона є стороною [1].

Окрім самої ЄКПЛ основним нормативним актом, що визначає порядок виконання рішень ЄСПЛ в Україні, є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV. Даний закон визначає два види заходів щодо виконання рішень ЄСПЛ: заходи індивідуального характеру та заходи загального характеру.

Заходами індивідуального характеру є виплата особі, на користь якої ухвалене рішення ЄСПЛ, відшкодування, під яким слід розуміти: а) суму справедливої сатисфакції, визначену рішенням ЄСПЛ відповідно до статті 41 ЄКПЛ; б) визначену в рішенні ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання або у рішенні ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації суму грошової виплати на користь Стягувача [2] та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру, до яких відповідно до ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» належить відновлення, настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який Стягувач мав до порушення ЄКПЛ (*restitutio in integrum*), а також інші заходи, передбачені у рішенні [2].

Виплата державою справедливої сатисфакції на користь потерпілої особи відбувається за процедурою примусового виконання судових рішень, визначеною Законом України «Про виконавче провадження», однак, водночас, має й суттєві особливості, передбачені положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Так, у п. 8 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» рішення ЄСПЛ зазначене як рішення, яке підлягає примусовому виконанню за цим законом і одночасно як виконавчий документ [3]. Як зазначає З.П. Бортновська: «Європейський суд з прав людини, на відміну від національних судів, не видає виконавчих листів, і особа не зобов'язана ні самостійно пред'являти рішення до виконання, ні будь-яким чином стимулювати таке виконання. Держава повинна сама виконати рішення Суду на користь особи, звільнити її від такого обов'язку може лише письмова відмова особи отримати присуджену за рішенням суму. Як правило, відмова від виконання буває частковою: у випадку невчасної виплати основної суми особа отримує право на пеню, але якщо затримка становила лише кілька днів і сума пені незначна, особа може відмовитися від нарахування пені» [4].

Дійсно, норми статей 7–10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» сформульовані таким чином, що всі процесуальні дії з примусового виконання рішення ЄСПЛ в частині виплати відшкодування покладаються на органи державної влади. Положеннями постанови КМУ від 31 травня 2006 р. № 784 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» саме на Міністерство юстиції України покладаються функції органу, що здійснює координацію виконання рішень ЄСПЛ, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень ЄСПЛ, а безпосередньо дані повноваження покладено на Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини [5]. Стягувачеві залишається лише подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів (п. «а» ч. 1 ст. 7 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») та очікувати на їх отримання.

Механізм використання коштів, передбачених Міністерству юстиції України у державному бюджеті за програмою «Платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України», визначений нормами Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення платежів, пов'язаних з виконанням рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 408 [6].

Наведені положення ЄКПЛ та національного законодавства України означають пряму дію рішень ЄСПЛ на території України в частині виконання обов'язку держави виплатити відшкодування потерпілій особі. У цьому полягає принципова відмінність виконання рішень ЄСПЛ від виконання рішень іноземних судів чи міжнародних комерційних арбітражів, які не мають на території України прямої дії та для виконання їх приписів на території нашої держави потребують видачі українськими судами так званої екзекватури, тобто проходження спеціальної процедури визнання та виконання відповідних рішень на території України, передбаченої нормами ЦПК України.

Утім необхідно розуміти, що грошова сума відшкодування, присуджена ЄСПЛ потерпілій особі, покликана, в першу чергу, відшкодувати матеріальну і моральну шкоду, заподіяну порушенням державою передбачених ЄКПЛ прав особи, а також компенсувати понесені нею судові витрати. Однак для цілкового відновлення цих порушених прав, тобто приведення їх у стан, який існу-

вав до порушення (*restitutio in integrum*), як правило, виплати такої грошової суми недостатньо. У п. 198 рішення ЄСПЛ від 08.04.2004 у справі «Асанідзе проти Грузії» (Заява № 71503/01) суд відзначив, що «рішення, в якому Суд визнає порушення Конвенції чи протоколів до неї, покладає на державу-відповідача юридичний обов'язок не лише відшкодувати відповідним особам суми, присуджені їм як справедлива сатисфакція, а й обрати, під наглядом Комітету Міністрів, загальні та/або, якщо це доцільно, індивідуальні заходи для припинення визнаного Судом порушення і якнайповніше відшкодувати його наслідки в такий спосіб, щоб відновити, наскільки це можливо, стан, що існував до вчинення порушення» [7]. До того ж, ЄСПЛ інколи з тих чи інших причин взагалі відмовляє у присудженні відшкодування, наприклад, у зв'язку з тим, що потерпіла особа не заявляє вимогу про справедливу сатисфакцію (Див., наприклад, п. 303-304 Рішення ЄСПЛ від 30.04.2013 у справі «Тимошенко проти України», заява № 49872/11 [8]), або вважає, що встановлення Судом факту порушення Конвенції саме по собі є достатньою справедливою сатисфакцією (Див., наприклад, рішення ЄСПЛ від 29.01.2008 у справі «Сааді проти Сполученого Королівства», заява № 13229/03 [9]).

У зв'язку з цим набуває особливого значення можливість застосування додаткових заходів індивідуального характеру як заходу щодо виконання рішення ЄСПЛ, які якраз і спрямовані на здійснення *restitutio in integrum*. Здебільшого такі заходи реалізуються шляхом перегляду справи, під час розгляду і вирішення якої відбулося порушення норм ЄКПЛ, на національному рівні. І, на відміну від стягнення відшкодування, в цьому аспекті рішення ЄСПЛ не має прямої дії в Україні.

Варто зважати на існування так званої доктрини «четвертої інстанції», згідно якої ЄСПЛ «не утворює чергову апеляційну інстанцію, тобто «четверту інстанцію» стосовно рішень національних судів, які застосовують національне право» [10, с. 168]. Він не посідає місце вищого суду по відношенню до національних судів держав-членів Ради Європи, зокрема, й України, а тому не може переглядати та скасовувати рішення українських судів.

Водночас, Комітет міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію № R(2000)2 «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини», відповідно до положень якої рекомендовано «забезпечення адекватних можливостей повторного розгляду справи, включаючи поновлення провадження, у випадках, коли Суд визнав порушення Конвенції, особливо:

і) коли потерпіла сторона і далі зазнає значних негативних наслідків рішення, ухваленого на на-

ціональному рівні, – наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту і які не можна виправити інакше ніж через повторний розгляд або поновлення провадження;

ii) коли рішення Суду спонукає до висновку, що а) оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті, або b) в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні» [11].

Тобто сама держава повинна передбачити національний механізм перегляду навіть остаточного судового рішення, якщо ЄСПЛ констатував наявність порушення передбачених ЄКПЛ прав особи під час ухвалення такого рішення.

В рамках цивільного судочинства України даний захід індивідуального характеру здійснюється через процедуру перегляду судового рішення за виключними обставинами. Однією з виключних обставин, що є підставою перегляду судового рішення відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом [12].

Для цього особа, стосовно якої постановлено рішення ЄСПЛ, не пізніше тридцяти днів з дня, коли така особа дізналася або могла дізнатися про набуття цим рішенням статусу остаточного, повинна звернутися з заявою до Верховного Суду з вимогою про перегляд судового рішення (судових рішень) за виключними обставинами. Такий перегляд здійснюється Великою Палатою Верховного Суду (п. 5 ч. 1 ст. 424, ч. 3 ст. 425 ЦПК України [12]).

Велика Палата Верховного Суду в своїй постанові від 20 березня 2018 р. у справі № 2-3435/11 визначила, що судові рішення «підлягають перегляду за виключними обставинами у зв'язку з встановленням міжнародною установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом лише за наявності таких умов: 1) судові рішення національних судів України є такими, якими закінчено розгляд справи або які унеможливлювали судовий розгляд; 2) ці рішення національних судів України набрали законної сили; 3) наявність рішення міжнародної установи, юрисдикція якої визнана Україною (такими є рішення ЄСПЛ); 4) у такому рішенні міжнародної установи (рішенні ЄСПЛ) констатовано порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; 5) у такому рішенні міжнародної установи (рішенні ЄСПЛ) зазначено про порушення національними судами при розгляді справи гарантованих Конвенцією прав заявника, тобто порушення норм права до ухвалення чи при ухваленні рішення, яким було вирішено спір по

суті чи закрито провадження у справі, залишено заяву без розгляду або відмовлено у відкритті провадження, а саме у суді першої, апеляційної та за наявності касаційної інстанції, чи при здійсненні контролю за виконанням судових рішень; 6) у такому рішенні міжнародної установи (рішенні ЄСПЛ) має бути зазначено, чи з його змісту можна зробити висновок про необхідність вжиття додаткових заходів індивідуального характеру для відновлення попереднього юридичного стану заявника; 7) таке відновлення попереднього юридичного стану заявника можливе шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі» [13].

Також Велика Палата Верховного Суду в п. 81 іншої своєї постанови зауважила, що «не може застосовуватися як захід індивідуального характеру на виконання рішення ЄСПЛ перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами за пунктом 2 частини третьої статті 423 ЦПК України у випадках, якщо встановлені ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань: 1) повинні бути усунуті лише шляхом вжиття заходів загального характеру; 2) не стосуються особи, яка подала заяву про перегляд судових рішень; 3) не стосуються справи, про перегляд судового рішення в якій подана заява; 4) стосуються лише тривалості розгляду даної справи чи тривалості невиконання ухвалених у ній судових рішень» [14].

На думку В.А. Завгороднього «законодавець, перекладаючи ініціативу вжиття цього заходу на скаржника, фактично визнає його неосновним (факультативним) у механізмі імплементації рішень ЄСПЛ, що призводить до їх незначної кількості, водночас роль держави зводиться лише до інформування потерпілої особи про її право на ініціювання перегляду» [15, с. 71].

З даною точкою зору можна погодитись в тому сенсі, що, насправді, перегляд судового рішення не є основним засобом індивідуального впливу в механізмі виконання рішень ЄСПЛ. Однак це жодним чином не скасовує його важливість у ситуаціях, коли здійснити *restitutio in integrum* можливо лише у такий спосіб.

Окремим випадком встановлення ЄСПЛ заходів індивідуального характеру є випадки ухвалення ЄСПЛ рішень у справах, пов'язаних з невиконанням або тривалим виконанням остаточних рішень національних судів. В таких випадках ЄСПЛ в своєму рішенні окрім іншого наголошує на необхідності виконання таких рішень для усунення державою порушень прав особи, передбачених п. 1 ст. 6 та ст. 13 ЄКПЛ. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ від 20.06.2013 у справі «Цибулько та інші проти України» (Заява № 65656/11 та 249 інших заяв) суд, окрім присудження 2000 євро справедливої сатисфакції кожній з потерпілих осіб, у п. 20 рішення зазначив, що держава-відповідач має виконати рішення, які залишаються невиконани-

ми [16]. Тим самим ЄСПЛ констатує, що виплата державою справедливої сатисфакції не замінює виконання рішення національного суду, а є лише відшкодуванням будь-якої матеріальної і моральної шкоди, заподіяної невиконанням або несвоєчасним виконанням такого рішення, а також компенсацією судових витрат. Водночас, остаточне відновлення прав потерпілої особи, а отже і виконання рішення ЄСПЛ, відбудеться лише після реального виконання державою рішення суду, тривале невиконання якого і стало приводом для звернення до ЄСПЛ.

Особливості процедури виконання рішень національних судів, щодо яких є рішення ЄСПЛ, визначені п.п. 8-15 Порядку взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 23.09.2013 № 1989/5. Зокрема, відповідно до п. 10 вказаного Порядку «якщо рішення суду не виконано, його виконання знаходиться на постійному контролі ДВС до повного виконання рішення національного суду. Щомісяця до 7 числа наступного за звітним періодом місяця ДВС подає Секретаріату інформацію про стан виконання такого рішення суду» [17].

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» «заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді» [2].

Орієнтовний перелік заходів загального характеру та дій органів державної влади, спрямованих на їх здійснення, визначений ст.ст. 13–15 вищезазначеного закону.

Одним з дієвих заходів реагування ЄСПЛ на наявність таких недоліків системного характеру в правовій системі країни є ухвалення «пілотних» рішень. Саме такі рішення, як правило, вимагають вжиття державними органами тієї країни, проти якої було ухвалено пілотне рішення ЄСПЛ, заходів щодо усунення структурної проблеми, запровадження більш ефективних засобів правового захисту через внесення змін до національного законодавства, вдосконалення системи державних органів чи процедури добору кадрів до них, зміни напрямів судової чи іншої юридичної практики тощо. Адже в Рекомендації Rec (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів пра-

вового захисту» наголошується на субсидіарному характері встановленого ЄСПЛ механізму контролю, оскільки права та свободи, гарантовані Конвенцією, мають захищатися передусім на національному рівні та застосовуватися національними органами [18]. Тому постійна робота всередині держав-членів над вдосконаленням національних механізмів захисту прав людини та основоположних свобод зменшуватиме обсяг скарг до ЄСПЛ, що позитивно позначиться на ефективності його роботи.

Висновки:

Заходи щодо виконання рішення ЄСПЛ носять комплексний характер та спрямовані на максимальне повне відновлення порушеного права, усунення негативних наслідків такого порушення та недопущення аналогічних порушень у майбутньому.

Заходи індивідуального характеру максимально пристосовані до конкретної юридичної ситуації. Їх реалізація відбувається як в силу прямої дії рішення ЄСПЛ на території України (в частині виплати відшкодування потерпілій особі), так і шляхом ухвалення на підставі рішення ЄСПЛ рішень державних органів за встановленою процедурою. Наприклад, шляхом перегляду рішень національних судів за виключними обставинами.

Заходи загального характеру чинять системний вплив на правову систему держави, слугують меті наближення національного законодавства до європейських стандартів та чинять превентивний вплив щодо недопущення повторення у майбутньому порушень прав, захищених рішенням ЄСПЛ, не лише щодо особи, на користь якої було ухвалене рішення ЄСПЛ, а й щодо будь-яких інших громадян відповідної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
3. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. Ст. 542.
4. Бортновська З.П. Виконання рішень Європейського суду з прав людини на території України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_806.
5. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784. Офіційний вісник України. 2006. № 22. Ст. 1655.

6. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення платежів, пов'язаних з виконанням рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 408. Офіційний вісник України. 2007. № 18. Ст. 716.
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.04.2004 у справі «Асанідзе проти Грузії» (Заява № 71503/01). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61875>.
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 30.04.2013 у справі «Тимошенко проти України» (Заява № 49872/11). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-213656>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 29.01.2008 у справі «Сааді проти Сполученого Королівства» (Заява № 13229/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-84709>.
10. Кретьова І. Тлумачення положень про права людини Страсбурзьким судом: основні принципи та доктрини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 165–175.
11. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(2000)2 від 19.01.2000 «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text.
12. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2018 р. у справі № 2-3435/11 (провадження № 14-12свц18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73438206>.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2018 р. у справі № 2-3646/11 (провадження № 14-бзвц18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73469599>.
15. Завгородній В.А. Зміст та обсяг категорії «заходи індивідуального характеру» в аспекті імплементації рішень Європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2019. Вип. 21. С. 66–74.
16. Рішення Європейського суду з прав людини від 20.06.2013 у справі «Цибулько та інші проти України» (Заява № 65656/11 та 249 інших заяв). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_944#Text.
17. Про затвердження Порядку взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини: Наказ Міністерства юстиції України від 23.09.2013 № 1989/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 73. Ст. 2719.
18. Рекомендації Rec (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_718#Text.